

Изкуствоведски
ЧЕТЕИИЯ

2009

Институт за
изкуствознание

НЕИЗВЕСТНИ СТЕНОПИСИ НА ЗОГРАФИТЕ МАРКО И ТЕОФИЛ МИНОВИ В ХРАМА НА С. КАПАТОВО, МЕЛНИШКО

Владимир Димитров

В годините на късното Българско възраждане – 1840-1878/1912, се изграждат или възобновяват множество православни храмове. Част от тези църкви са изписани от зографи, на които и до днес водещите специалисти в тази област на изкуствознанието не са отделили достатъчно внимание. За зографите от днешна Западна Македония (село Галичник, Дебърско) с родово име Бундовци, преселили се в средата на XIX в. в село Катафито (в днешна Гърция), доскоро се знаеше малко. Нововъденията в тяхната стенна живопис, особеностите на стила им и интересните им родствени отношения ме отведоха в санданското село Капатово, в храма на което се намира част от стенописното наследство на зографската фамилия Минови. Именно на нейното творчество тук е посветено това проучване¹.

В книгата си „Български възрожденски майстори“ Асен Василиев пише в кратък текст, че Мино и неговите синове Марко и Теофил принадлежат към рода Бундовци, че произхождат от село Галичник, Дебърско и че са се преселили в село Каракьой през втората половина на XIX век². Той споменава също така, че Марко има син Мина Марков, който е работил в началото на XX век³. Тези сведения бяха потвърдени в хода на моето изследване⁴. Зографите са споменати и в няколко кратки статии в Енциклопедия на Пиринския край.

В процеса на работа по паметниците от това зографско семейство попаднах на нови интересни и важни сведения за произхода, родовите връзки и творбите на образописците. Оказа се, че Марко и Теофил Минови работят в заедно със зографа Милош Яковлев, който произхожда от същия регион и с когото те имат роднинска връзка⁵. Родословието на зографите се преплита и с рода Гологанови, произхождащи от съседното на Каракьой село Търлис (сега Ватитопос). От този род произхожда Скопският митрополит и академик в Българската академия на науките Теодосий (Васил Гологанов), както и неговият брат – възрожденският учител и фолклорист Иван Гологанов⁶.

В резултат на многобройните теренни проучвания, които проведох в хода на работата си, установих, че произведения на зографите от рода Минови се срещат в следните паметници на църковното изкуство в Югозападна България: храмът „Св. Димитър“ в село Тешово, Гоцеделчевско, построен през 1843-1844 г. и изписан през 1871 и 1884-1885 г. от Марко и Теофил Минови⁷; храмът „Св. Атанасий“ в село Бельово, Мелнишко, издигнат през 1873 г. и из-

писан през 1877 г. от Милош Яковлев⁸; храмът „Св. Георги“ в село Златолист, Мелнишко, построен през 1834 и изписан през 1876 от Марко Минов и Милош Яковлев⁹; храмът „Св. Никола“ в село Червен брег, Дупнишко, построен през 1874 г. и изписан през 1882¹⁰; храмът „Св. Никола“ в село Тополница, Дупнишко, построен през 1856 г. и изписан през 1883 г. от Милош Яковлев и Марко Минов¹¹; храмът „Св. Георги“ в град Сапарева баня, построен през 1840 г. и изписан през 1883 г. от Милош Яковлев¹²; храмът „Св. Никола“ в село Долен, Гоцделчевско, построен през 1834 г. и изписан през 1887 г.; храмът „Св. св. Кирил и Методий“ в село Багреници, Кюстендилско, построен през 1885 г. и изписан през 1889 г. от Марко и Теофил Минови; храмът „Успение Богородично“ в село Рупите, Петричко, изписан през 1892 г. от Милош Яковлев¹³ и храмът „Св. Теодор“ в село Палатово, Дупнишко¹⁴.

Населените места, в които работят зографите от фамилията Минови, се намират в югозападния дял на съвременна България. След преселването си през 1865 г. от с. Галичник, Дебърско в с. Каракьой, Сярско (сега с. Катафито, Гърция), образописците работят в дванадесет населени места – всичките са села, някои от които били големи, богати и с важно икономическо значение за региона през XIX в.

Село Капатово попада в една група със села от Мелнишката гръдка митрополия – Бельово и Златолист, Мелнишко и Рупите, Петричко. До 1912 г. село Капатово има двойно име Капатово/Канатово. Селото е разположено в югозападното подножие на Пирин. В землището на Капатово има останки от антични, ранносредновековни и късносредновековни селища. Споменава се в османски документ от 1606 г.¹⁵ Основен поминък на населените и в миналото, и днес е земеделието и лозарството. В административно отношение днес Капатово е в рамките на община Сандански, а в църковно – към Неврокопската митрополия. Селото е възникнало като чифлик. Присъединено е към България през 1912 г.

В архитектурно отношение храмът е трикорабен едноапсиден псевдобазиликален с дървен апликиран оцветен таван. Построен е през 1887 г. Стенописите са от един живописен слой и са изработени през 1888 г.

Живописата е разположена само в наоса и не заема цялото вътрешно пространство. Част от стенописите по източната и западната стена са баданосани, а в олтара под изображението на „Новозаветна троица“ има надпис „Баданосали [следват инициали, които не се четат] 30.XI.1956 г.“ Под отделни сцени има посочени ктитори на стенописите, като тук дарителите са индивидуални лица, докато в други паметници, изписани от същите зографи, стенописите са изписани със средства на отделни еснафски сдружения на драгомани, въстаници или цялото селско общество.

Стенописната украса на храма се свежда до един евангелски цикъл, раз-

казващ за земния живот на Спасителя, прекъсван от изображения на пророци. Има и няколко отделни изображения на светци, особено почитани в региона, а и такива, като светите братя Методий и Кирил, които стават особено популярни през XIX век¹⁶.

На дървения полихромен таван е апликирано изображение на „Христос Вседържител“. Подобна украса съществува и в много други храмови постройки в тази част на страната. На източната стена в олтарното пространство е разположена композицията „Новозаветна троица“. Това изображение, като разположение и композиция, е идентично на същата сцена в храма „Св. Никола“ в село Тополница, изписана от Марко Минов и Милош Яковлев¹⁷. Олтарът, като най-святото място в един храм, е запазено място за Небесната и Земна литургия. През периода на Възраждането по нашите земи се засилва учението за евангелския произход на Литургията и за нейния жертвен характер. Това учение е в отговор на отричането на евхаристията от протестантската реформа и навлиза чрез влиянието на Карловацката митрополия и украинската богослужебна литература.

Евангелският цикъл е разположен в двата полусвода на централния кораб. Цикълът започва от южна стена в олтарното пространство с композицията „Благовещение Богородично“ продължава със сцената „Рождество Христово“, също разположена в олтара. Следващите сцени от този цикъл са разположени в наоса и са видими за всички миряни. Сцените са: „Поклонение на влъхвите“; „Христос беседва с книжниците в храма“; „Кръщение Христово“; пророк цар Давид; „Сватбата в Кана Галилейска“; „Изцеление на тъщата на Симона“ (Марк. 1:29-31, Лук. 4:38-39). Сюжетът на последната сцена е намерил място само в този евангелски цикъл, запазен и проучен до момента от братята Минови. Следващата сцена, озаглавена „Изцеление на 5000 човека“, най-вероятно е чудото, извършено край Галилейското езеро (Мат. 8:16-17, Марк. 1:32-34, Лук. 4:40-41), когато Христос изцелява много болни от „разни“ болести и наричано в Библията „Изцеление на много болни“. От проучените и документирани дотук стенописи от семейството на Каракьойските зографи няма друг цикъл, в който да има сцена, аналогична на тази. Следва разказът за „Лептата на бедната вдовица“, който също е без паралел в другите стенописни творби на зографите. Следва образът на пророк, чието изображение не може да бъде идентифицирано поради напреднало разрушение. На северната стена от запад на изток са разположени образът на пророк Еремия и сцените „Молитва в Гетсиманската градина“, „Предателството на Иуда“, „Христос на съд при Каяфа“, „Христос на съд при Пилат“, образът на пророк цар Соломон, „Кръстният път“, „Разпятие Христово“, „Оплакване Христово“. Този цикъл завършва със сцената „Възкресение Христово“.

В пространство над капителите на колоните са поместени четиримата

евангелисти. Над втората двойка колони са поместени образите на св. Матей (на южната колона) и на св. Марк (на северната), а на третата двойка колони са образите на св. Лука (от юг) и св. Йоан (от север). На четвъртата колона, отделяща южния кораб, има изображение на циферблат на часовник с надпис, от който се чете само името „Галичник” – родното място на зографите. Изображението на часовник не е единственото в този храм.

В ниските регистри на храмовата сграда стенописи има само по северната и западната стена. На северната са разположени сцените: „Св. Марина убива дявола” и „Архангел Михаил взема душата на богатия”. Изображението на св. Марина, убиваща дявола с чук, е отново без паралел в творчеството на зографите. Сюжетът „Архангел Михаил взема душата на богатия” е разпространен и в други паметници от нашите зографи като: „Св. Георги” в гр. Сапарева баня¹⁸ и „Св. Димитър” в с. Тешово, Гоцеделчевско.

На западната стена изображенията са на емпорията, като тук място е намерила сцената „Избиване на витлеемските младенци”. Този сюжет е пряко свързан с предназначението на емпорията като женско отделение, което е заимствано от османските молитвени сгради. Трагичният сюжет с избиването на две хиляди момчета във Витлеем е представено в разгърнат вариант, но част от долния регистър е покрит с варна бадана. Тази сцена е изписана на същото място в Тополнишкия храм¹⁹, докато в Златолист „Избиване на витлеемските младенци” е отново на емпорията, но е разположено на северния свод по централния кораб²⁰.

Със стенна живопис е украсен и парапетът на емпорията. Подобна украса има също в църквите „Св. Георги” в Сапарева баня²¹, „Св. Георги” в Златолист²² и „Св. Богородица” в Рупите. Тук зографите са поместили няколко сцени от живота на старозаветния пророк Илия. В центъра на кобиличната емпория е разположен св. Илия в огнената колесница, която е теглена от две двойки червени коне в две различни посоки. В северния дял на емпорията е изобразен епизодът, в който избягалият от Израел след спречкването си с Ахаав пророк Илия се крие при потока Херит, източно от река Йордан, където бил хранен от врани. Потокът пресъхнал и Господ го изпратил в Сарепта Сидонска при една вдовица, която щяла да се грижи за него. Като пристигнал и го поискал нещо за ядене, тя му отвърнала, че самата тя и болният ѝ син нямало какво да ядат. Това именно е вторият сюжет от житието на пророка, намерил място в капатовския храм. Третата сцена, добре позната и често изобразявана в изкуството на Православната църква, е св. Илия хвърля кожуха си на пророк Елисей, който тук е скрит зад извивката на емпорията. Изображението напомня на стенописа от парапета на емпорията в храма в Златолист, но там е разположен цикъл от живота на патрона на храма – св. Георги²³.

Особено впечатление прави изображението на светите равноапостолни братя Методий и Кирил, които са разположени един срещу друг на вторите колони.

разделящи централния от двата странични кораба в храма, като св. Методий е от север, а св. Кирил от юг. Имената на светците са изписани в свитъци над плавите им. Равноапостолните братя са облечени с архиерейски одежи, макар със сигурност да се знае от житието им, че по-младият от тях – св. Кирил, приема монашество дни преди смъртта си и никога не е бил хиротонисван за епископ. До средата на XIX в. двамата братя са изобразявани независимо един от друг. През 1848 г. Захарий Зограф, работейки в Троянския манастир, ги изписва непосредствено един до друг, държащи свитък с българската азбука. С това се полага началото на тяхна самостоятелна композиция, която се използва за много дълъг период от време и до днес. Днешното състояние на тези изображения е в особено лошо състояние, тъй като ръката на неизвестен „майстор“ е прокарала електрическа инсталация и е разположила осветително тяло точно върху изображенията на равноапостолите.

На третата колона от южната страна откриваме второ стенописно изображение на стенен часовник с богата флорална украса, но без надписи. Посочен е единствено ктиторът на изображението – Христо Милов, и годината – 1888. Изображение на часовник не се среща в другите паметници, в които са работили зографите. Подобни изображения могат да се видят в Рилския манастир, където „живописният“ часовник е разположен в Самоковската порта, както и в стенописите на храма „Архангел Михаил“ в село Логодаш, Благоевградско, изписани от банските зографи Михалко Голев и Димитър Сирлещов, чието творчество не е проучено достатъчно. Техните стенописи обаче са значително по-късни от изображенията в село Капатово.

Над входа е съхранен и възпоменателен надпис със следното съдържание:

**ИЗОБРАЖИСЯ НАСТОЯЩИЯ ХРАМЪТ ПРВЕТА
БГРДИЦЪТЪ ЖЕО ПРМНИ ИСТОУНИКЪ НАСТА
ТВОТО НА МИТРОПОЛИТА ГГ ПРОКОПИЪ МЕЛНИШКИ И
Г. ПОПЪ ЛАЗАРЪ ЯБРАМОВЪ И Г ЛАЗАРЪ ВЪКОВЪ
ОТ СЕЛО КАПАТОВО; И СЪ РЪКОЮ МАРКО МИНОВЪ
И ТЕОФИЛ МИНОВЪ ОТ СЕЛО КЯРАКОЛ 1888:²⁴**

От този надпис става ясно, че храмът е изписан веднага след като е бил построен. Живописата, както отбелязах и по-горе, е от 1888 г. и е дело на братята Марко и Теофил Минови. Стенописите са изпълнени по времето на Мелнишкия митрополит Прокопий – погърчен българин, отнасящ се толерантно към борбата за църковна независимост на българите. Заради тази си дейност е имало опит на Вселенската цариградска патриаршия да го отзове от Мелнишката катедра. Според Васил Кънчов след 1880 г. митрополит Прокопий „не е помагал, но не е и пречил на българите“, а след 1891, когато митрополит Прокопий умира, митрополията се отказва от Вселенската патриаршия и преминава към Българската екзархия²⁵.

В ктиторския надпис се посочва още един духовник – поп Лазар Аврамов, както и едно светско лице – Лазар Вуков²⁶. Според семейното предание на рода Хаджииванови – потомци на Лазар Аврамов, по времето на поп Лазар е въведено църковнославянското пеене в мелнишката кааза. Духовникът е послонявал в дома си Васил Левски и Гоце Делчев²⁷. Поп Лазар Аврамов е погребан в двора на храма, непосредствено до олтара.

В иконографската програма липсва такава важна за изкуството на православията сцена като „Успение Богородично“, което най-вероятно се дължи на финансовата невъзможност на местната църковна община да поръча цялостно изписване на храма, а и на конструктивните елементи на сградата. Като цяло иконографската програма не се отличава с нововъведения, което е характерно за част от другите стенописни ансамбли на зографите, но и тук откриваме сюжети и решения, които нямат своя паралел в други техни творби.

Композиционното изграждане на сцените от евангелския цикъл е симетрично със строго хармоничното разпределение от равномерни квадратни полета. Те са подредени хронологично, като следват евангелския разказ.

В стенописите на храма „Св. Богородица Живоносен източник“ стремежът към флорална пъстрота се извява най-вече в украсата на отделни архитектурни елементи. Пространството по свода на арките и в неравностепенните полета около образите на апостолите са изпълнени с богати букети от цъфнали цветя и акантови орнаменти. Архиерейските одежди на св. Методий и св. Кирил също са украсени с множество флорални елементи и стилизирани кръстове.

Цветното въздействие, макар и доста приглушено от непочистената прах върху стенописите, е доста силно. Зографите използват богатата цветова гама и акцентират на ярките нюанси на цветовете. Част от фигурите изпъкват със своето колоритно богатство. Образописците са се придържали към правилата за използване на цветовете – Христос е облечен с червена дреха в сцените от „Страстите Христови“. Има и някои нетрадиционни цветове като розовия в облеклото на тъщата на Симон и при мафория на св. Богородица от „Поклонение на влъхвите“ или „Сватбата в Кана Галилейска“.

Стенописите в този храм притежават типичния за зографите Минови наивистично-примитивен характер. Към този маниер на работа напоследък се събуди интерес сред изследователите, но все още няма ясно установена терминология. Използването на термини като „примитив“, „наив“, „нешколуваност“ е доста хаотично и води до редица неясноти и предубеденост у читателя, а и у някои изследователи.

Стилът, разпространен из нашите земи по това време, е характерен и за зографите от Капатово. Фигурите са с малки глави, с издължени и/или тромави тела в неестествени пози, дланите на редица персонажи са непропорционално едри, в други случаи пропорциите са скъсени, а лицата са груби и доста схематични. Всичко това се възприема трудно от окото на днешния

дрител. Към казаното дотук може да се добави и фактът, че стенописите губят голяма част от своя ефект поради плътния слой сажди, с който са покрити, и поради напредналите разрушителни процеси на отделни места в храма. Реставраторската намеса е необходима не само за да бъдат спасени и съхранени стенописите, но и би отговорила на редица въпроси, които поне засега остават отворени.

Основната цел на този текст бе да представи стенописите в храма „Св. Богородица Живоносен източник“ в село Капатово, Мелнишко. Проучването на този паметник от епохата на късното Възраждане допринася за обогатяване на представата ни за развитието на изкуството по българските земи. Проучването на повече паметници в този интересен, но слабо изследван район на Югозападна България, ще допринесе за допълване картината на българското културно наследство от епохата на Възраждането.

Бележки:

¹ Проучването е част от докторската ми дисертация на тема „Стенописното наследство на зографската фамилия Минови“, разработвана в департамент „История на културата“ в Нов български университет с научен ръководител чл.-кор. проф. Елка Бакалова.

² Зислиев, А. Български възрожденски майстори. С., 1965, 292-294.

³ Там там, с. 292.

⁴ Димитров, В. Нови сведения за зографите Минови. – В: Докторантски четения 2009 (под печат).

⁵ Димитров, В. Стенописите в храма „Св. Георги“ в Сапарева баня. – В: Изкуствоведски четения 2007. С., 2007, 161-170; Димитров, В. Зографската фамилия Минов. Изкуствоведски четения 2008. С., 2008, 370-379, ил. на с. 419.

⁶ Босиданов, И. Веда словена и нашето време. С., 1991, с. 45. Вж също и Димитров, В. Зографската фамилия Минов..., с. 379.

⁷ За храма „Св. Димитър“ в село Тешово подготвям отделно изследване. Вж Димитров, В. Една група майстори от Югозападна България. – В: Известия на Историческия музей гр. Благоевград. Благоевград, 2005, 95-104; Димитров, В. История и национална идентичност в стенописите от късното Възраждане. – В: Университетски четения и изследвания по българска история. IV Международен семинар Смолян, 11-13 май 2006 г. С., 2008, 133-144.

⁸ Димитров, В. Стенната живопис в храма „Св. Атанасий“ в село Бельово, Мелнишко. – В: Изкуство и контекст. С., 2008, 258-265, ил. на с. 279.

⁹ Димитров, В. Стенописите в храма „Св. Георги“ в село Златолист, Мелнишко. – В: Докторантски четения 2008. С., 2008, 91-104.

¹⁰ Димитров, В. Стенописите в храма „Св. Никола“ в село Червен брег, Дупнишко. – В: Докторантски четения 2007. С., 2007, 104-115.

¹¹ Димитров, В. Иконографски особености на стенописите в храма „Св. Никола“ в село Тополница, Дупнишко. – В: Изкуствоведски четения 2006. С., 2006, 366-381, ил. на с. 428, 429.

¹² Димитров, В. Стенописите в храма „Св. Георги“ в Сапарева баня..., 161-170.

¹³ За църквите „Св. Никола“ в село Долен, Гоцеделчевско, „Св. св. Кирил и Методий“ в село Бяргенци и „Успение Богородично“ в село Рупите подготвям отделни статии.

¹⁴ Димитров, В. Нови сведения за зографите Минови...

¹⁵ Енциклопедия Пирински край. Т. 1. Благоевград, 1995, с. 419.

- ¹⁶ При изписване имената на св. Методий и св. Кирил се придържам към църковната йерархия в която св. Методий, който е епископ, се споменава пред своя брат.
- ¹⁷ *Димитров, В. Иконографски особености...*, с. 368.
- ¹⁸ *Димитров, В. Стенописите в храма „Св. Георги“ в Сапарева баня...*, 162-163.
- ¹⁹ *Димитров, В. Иконографски особености...*, с. 371.
- ²⁰ *Димитров, В. Стенописите в храма „Св. Георги“ в село Златолист...*, с. 101.
- ²¹ *Димитров, В. Стенописите в храма „Св. Георги“ в Сапарева баня...*, с. 164.
- ²² *Димитров, В. Стенописите в храма „Св. Георги“ в село Златолист...*, с. 102.
- ²³ Пак там, с. 102.
- ²⁴ На съвременен български език надписът гласи следното: „Изобрази се настоящият храм „Пресвета Богородица Живоносен източни“ под настоятелството на митрополита г. [господин] Прокопий Мелнишки и г. поп Лазар Аврамович и г. Лазар Вуков от село Капатово. Из ръката на Марко Минов и Тефил Минов от село Каракьой. 1888.
- ²⁵ *Кънчов, В. Пътуване по долините на Струма, Места и Брегалница. Битолско, Преспа и Охридско. С., 1901, с. 142.*
- ²⁶ За Лазар Вуков не открих никакви сведения.
- ²⁷ <http://orlovipesni.vibs.bg>

**НЕИЗВЕСТНИ СТЕНОПИСИ НА ЗОГРАФИТЕ МАРКО
И ТЕОФИЛ МИНОВИ В ХРАМА НА С. КАПАТОВО, МЕЛНИШКО**
Владимир Димитров

1

2

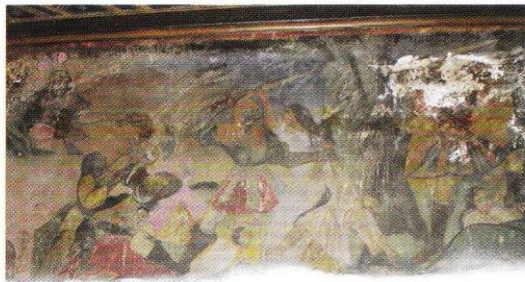

5

6

3

7

4

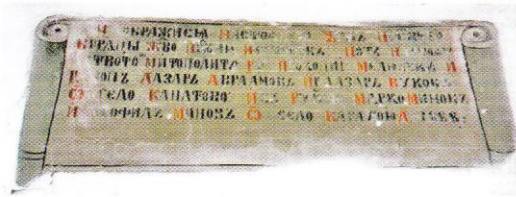
8

9

10

11

1. „Изцеление тъжата на Симона” – храм „Св. Богородица Живоносен източник” в с. Капатово, Мелнишко (фотография В. Димитров)
2. „Изцеление на много болни” – храм „Св. Богородица Живоносен източник” в с. Капатово, Мелнишко (фотография В. Димитров)
3. Св. апостол и евангелист Лука – храм „Св. Богородица Живоносен източник” в с. Капатово, Мелнишко (фотография В. Димитров)
4. Часовник – храм „Св. Богородица Живоносен източник” в с. Капатово, Мелнишко (фотография В. Димитров)
5. Св. Марина – храм „Св. Богородица Живоносен източник” в с. Капатово, Мелнишко (фотография В. Димитров)
6. „Св. архангел Михаил взима дуциата на богатия” – храм „Св. Богородица Живоносен източник” в с. Капатово, Мелнишко (фотография В. Димитров)
7. „Избиване на вилтеемските младенци” – храм „Св. Богородица Живоносен източник” в с. Капатово, Мелнишко (фотография В. Димитров)
8. „Пророк Илия хранен от врани и св. Илия и вдовицата” – храм „Св. Богородица Живоносен източник” в с. Капатово, Мелнишко (фотография В. Димитров)
9. Св. Методий – храм „Св. Богородица Живоносен източник” в с. Капатово, Мелнишко (фотография В. Димитров)
10. Часовник – храм „Св. Богородица Живоносен източник” в с. Капатово, Мелнишко (фотография В. Димитров)
11. Възпоменателен надпис – храм „Св. Богородица Живоносен източник” в с. Капатово, Мелнишко (фотография В. Димитров)